

МОРФОЛОГІЧНІ ІНТЕРФЕРЕМИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПОЛЯКАМИ

Bożena Zinkiewicz-Tomanek

Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Streszczenie. W artykule omówiono zjawisko interferencji polsko-ukraińskiej w zakresie form gramatycznych rzeczownika, przymiotnika oraz czasownika. Potencjalne interferemy są źródłem licznych błędów w tekstach produkowanych przez polskich studentów nie tylko na etapie początkowym nauczania języka ukraińskiego jako obcego. Kontrasty językowe mogą być również przyczyną „blokowania” form, gdy np. w języku ukraińskim pewne znaczenie gramatyczne wyrażają dwie synonimiczne formy, a w języku polskim – funkcjonuje tylko jedna forma gramatyczna.

Słowa kluczowe: język ukraiński jako obcy, interferencje gramatyczne, błędy językowe

У процесі вивчення української мови як іноземної польськими студентами взаємодіють дві мовні системи, зіткнення яких може сприяти вивченню іноземної мови або створювати великі труднощі практично на всіх рівнях – починаючи від фонетичної системи через лексику, морфологію, словотвір і кінчаючи синтаксисом.

Вплив рідної мови на систему іноземної мови не викликає сумнівів. Тому одні мовознавці пропонують при вивченні іноземної мови "забути" рідну мову, щоб уникнути всяких труднощів, щоби уникнути негативного перенесення мовних фактів із рідної мови до іноземної. Інші мовознавці чи лінгводидакти вважають, що під час вивчення іноземної мови треба залучити рідну мову, що це значно полегшує і прискорює засвоєння іноземної мови¹.

¹ Див.напр.: Г.І. Неруш, *Про перетворення потенційних інтерферем у реальні в процесі вивчення чеської мови росіянами*, [в:] Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов, Київ 1991, с. 211; Z. Harczuk, *O konsekwencjach dydaktycznych interferencji w nauczaniu języka rosyjskiego*, [w:] Podstawy naukowe nauczania języka rosyjskiego, Warszawa, 1972, s. 204–213; Z. Harczuk, *Transfer międzyjęzykowy w procesie nauczania języka rosyjskiego*, [w:] Nauczanie języka rosyjskiego a językoznawstwo i psychologia, Warszawa 1976, s. 249–257; В.А. Янковський, *Nauka języka obcego. Spojrzenie psychologa*, Warszawa 1973; О.Н. Хорошковська, *Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою викладання*, Київ 1999.

Основні терміни контрастивної граматики – **трансфер позитивний** і **трансфер негативний** – свідчать про те, що можливий як позитивний, так і негативний вплив на процес вивчення іноземної мови. У випадку позитивного трансферу викладач може використати рідну мову студента, знаходячи різні аналогії в обох мовах, натомість негативний трансфер, себто **інтерференція**, є джерелом всякого роду помилок.

У зв'язку з тим, що аналогії легко помітні, здається доцільним зосередження більшої уваги на міжмовній інтерференції, яка уповільнює засвоєння розбіжних фактів. Вивчення типових помилок польських студентів, типових інтерферем дасть змогу шляхом корекції знань, умінь і навичок реалізувати навчання, зорієнтоване на свідоме оволодіння мовою як системою формально-граматичних правил з використанням рідної мови.

У процесі вивчення української мови польськими студентами траплятимуться як подібні явища (міжмовні аналогії), так і відмінні явища (міжмовні відмінності). У цьому плані велику роль відіграє контрастивний аналіз української і польської мов, який уможливує виявлення потенційних інтерферем. Результатом вивчення типових помилок буде індекс реальних інтерферем, частотність яких диктує нам послідовність введення одних вправ на початковому етапі, а інших вже у поглибленому курсі української мови.

Г.І. Неруш вважає, що принциповим є "питання про диференційний підхід методики до використання міжмовних аналогій, подібностей і розбіжностей при опрацюванні мовних фактів на різних етапах навчання", у зв'язку з чим "з перших етапів навчання [...] треба акцентувати увагу слухачів одночасно і на міжмовних аналогіях і на міжмовних розбіжностях"².

Морфологічна інтерференція охоплює категорії роду, числа, а також окремі граматичні форми іменників, прикметників, займенників чи дієслів.

Морфологічні системи споріднених української і польської мов дуже подібні у плані окремих граматичних категорій. Проте кожна із мов має свою специфіку.

ІМЕННИК

При вивченні іменника треба звернути увагу на категорію істот і неістот, яка на морфологічному рівні не повністю збігається з відповідною польською категорією. Українська категорія істот і неістот означає, що знахідний відмінок множини назв істот збігається з родовим (*бачу собак, коней, студенток, учениць*), натомість у польській мові така збіжність

² Г.І. Неруш, *Про перетворення потенційних інтерферем у реальні в процесі вивчення чеської мови росіянами*, [в:] *Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов*, Київ 1991, с. 211.

форм знахідного відмінка з родовим спостерігається лише у групі іменників тзв. особово-чоловічого роду (*widzę psy, konie, studentki, uczeńnice*). Це породжує помилкові форми типу: *бачу собаки, коні, студентки, учениці*.

Помилково оформлюється рід багатьох іменників, подібних не тільки за семантикою, але й за звучанням, причому ця інтерференція охоплює як власне українські слова, так і запозичені. Напр.: *приємна тінь* – пор. *przyjemny cień*; *маленька колибри* – пор. *maleńki koliber*; *чорна туш* – пор. *czarna tusz*; *явна фальш* і *явний фальш* – пор. *jawny fałsz*; *золота медаль* – пор. *złoty medal*; *важлива деталь* – пор. *ważny detal*. Проблема вираження роду є складною, зокрема, у випадку іменників з основою на шиплячий, себто на письмі на **ж, ш, ч**. В обох мовах ці іменники характеризуються або чоловічим, або жіночим родом, але еквіваленти можуть не збігатися за родом. Напр., в українській мові іменники *піч, ретуш, гуаш, фальш* належать до жіночого роду (слово *фальш* може вживатися як іменник жіночого або чоловічого роду), натомість їхні польські еквіваленти *piec, retusz, gwasz, fałsz* – належать до чоловічого роду. І навпаки, українські іменники *крадіж, розпач, обруч, грабіж, рубіж, продаж* належать до чоловічого роду, а їх польські еквіваленти – *kradzież, rozpacz, obręcz, grabież, rubież, sprzedaż* – до жіночого роду. Звідси помилки типу у *продажі, від розпачі* замість нормативного у *продажу, від розпачу*.

Причиною інтерференції є також польські запозичені іменники на **-um**, які належать до середнього роду і в однині характеризуються повним синкретизмом форм (не відмінюються), натомість у формах множини втрачають **-um** (*aluminium, ambulatorium, apogeum, archiwum, audytorium, centrum, gimnazjum, honorarium, imperium, kolegium, kryterium, laboratorium, liceum, mauzoleum, obserwatorium, planetarium, sanatorium, seminarium, stadium, stypendium, terytorium, trofeum*). На відміну від польських іменників, українські еквіваленти, якщо навіть закінчуються на **-ум**, мають як в однині, так і в множині повну парадигму форм. Відповідники польських іменників на **-um** – це в українській мові іменники на **-ум** (*колоквиум, пленум, симпозиум, технікум*), іменники чоловічого роду з основою на **-й** (*планетарій, критерій*), іменники жіночого роду на **-ія** (*лабораторія, обсерваторія, стадія, територія*), а також іменники чоловічого роду, які внаслідок усічення фіналі **-ум** мають основу на інший приголосний (*архів, гонорар, семінар, центр*).

Варто також звернути увагу на іменники типу *дилема, діаграма, драма, епіграма, лексема, морфема, парадигма, поема, проблема, програма, стенограма, схема, телеграма, тема, фонема*, а також іменники *замша, нудра, ратуша*. Кожному із них відповідає у польській мові іменник чоловічого роду з основою на приголосний **-m**: *diagram, leksem,*

morfem, program або **-t**: *dylemat, paradygmat, poemat, temat* та іменники *puder, ratusz, zamsz*.

Неправильне визначення роду українського іменника спричинює виникнення низки інших граматичних помилок: замість *складна проблема, багато проблем*, під впливом польської мови студенти продукують неправильні фрази: *складний проблем, багато проблемів*.

Великі труднощі викликають іменники, що належать до групи *singularia tantum* або *pluralia tantum* в одній із мов, яким у другій мові відповідають іменники, що вживаються і в однині, і в множині. Напр.: *густе волосся* – *gęste włosy*; *пожовкле листя* – *pożółkłe liście*, з одного боку, і множинні іменники *макарони, кошти, ліки, кпини, сутерени*, з другого. Пор.: *потрібні ліки* – *potrzebny lek, potrzebne leki*; *рибні консерви* – *rybna konserwa, rybne konserwy*; *примітивні кпини* – *parazić się na krpinę lub na krpinu*. Неважко зрозуміти, чому студенти іноді вживають неправильні форми: *густі волосся, гуляш з макаронам* замість *густе волосся, гуляш з макаронами*.

Крім названих вище прикладів інтерференції, треба звернути уваги на помилки, яких припускаються польські студенти у певних відмінкових формах іменників:

1. За наявності закінчень подібних за звучанням, але відмінних за функцією, часто під впливом польської мови студенти вживають неправильні форми: *наша господині* (пор. *nasza gospodyni*), *багато вісті* (пор. *dużo wiadomości*), *бачити учителі* (пор. *widzieć nauczycieli*) замість *наша господиня, багато вістей, бачити учителів*;

2. Іменники чоловічого роду з нульовим закінченням в обох мовах можуть у родовому однині мати або закінчення **-a**, або **-u** (у польській мові **-a** / **-u**), проте часто подібні за звучанням іменники не збігаються у цьому відмінку. Напр.: назви місяців збігаються (*січня, квітня, вересня* – *stycznia, kwietnia, września*), але назви днів тижня мають відповідно – в українській мові закінчення **-a**, натомість у польській мові закінчення **-u** (*понеділка, вівторка* – *poniedziałku, wtorku*);

3. Деякі українські іменники чоловічого роду – залежно від семантики або наголосу – можуть мати паралельні закінчення (*папір* – *паперу/папера*), *міст* – *мосту/моста*), а у польській мові тут завжди закінчення **-u**: *papieru, mostu*.

4. Можна назвати цілу низку майже ідентичних іменників (причому в обох мовах це запозичені іменники), в яких закінчення родового відмінка збігаються, і таких, в яких в одній мові вживається закінчення **-a**, а в другій – закінчення **-u** (**-u**). Напр. *пакт, пакту* – *rakt, raktu*; *контракт, контракту* – *kontrakt, kontraktu*, але *акт¹, акта і акт², акту* в українській мові, а в польській мові лише форма з закінченням **-u**: *akt, aktu* (подібно співвідносяться іменники *талант¹* 'хист', *таланту і талант²* 'людина',

таланта і польський іменник *talent, talentu*). Таких прикладів знаходимо досить багато: *об'єкт, об'єкта* – *objekt, obiektu*; *суб'єкт, суб'єкта* – *subjekt, subjektu*; *мандат, мандата* – *mandat, mandatu*; *плакат, плаката* – *plakat, plakatu*; *портрет, портрета* – *portret, portretu*; *фейєрверк, фейєрверка* – *fajerwerk, fajerwerku* (частіше мн. *fajerwerki, fajerwerków*).

5. В орудному відмінку однини українські іменники чоловічого роду мають закінчення **-ом** (для твердих основ – *професором, студентом, столом*) і **-ем** (для м'яких основ і для основ на шиплячий – *конем, учителем, ключем, ножем*). У польській мові відповідні форми утворюються за допомогою лише одного закінчення **-em** (*profesorem, studentem, stołem, nożem, kluczem, koniem*). Це породжує у мові польських студентів помилкові форми українських іменників з твердою основою: *професорем, студентем, командирем, столом*.

6. До складних випадків належать форми місцевого відмінка іменників чоловічого і середнього роду. В українській мові вони можуть мати різні закінчення: **-і, -у, -ові/-еві**. Проте у прикладах, які у польській мові мають закінчення **-и**, українські відповідники мають, як правило, закінчення **-і**. Напр.: у *трамваї* – *w tramwaju*, в *плаці* – *w płaszczy*, у *руці* – *w ruci*, на *боці* – *na boku*, у *капелюсі* – *w kapeluszu*, на *ножі* – *na nożu*, у *вересні* – *we wrześniu*, в *липні* – *w lipcu*, в *серці* – *w sercu*, в *житті* – *w życiu*, в *завданні* – *w zadaniu*.

ПРИКМЕТНИК

Потенційні інтерфедеми знаходимо також у відмінюванні прикметників. В обох мовах вони можуть мати однакові за звучанням закінчення, але функції цих закінчень не тотожні. Напр., закінчення **-е** у польській мові є показником граматичного значення двох форм – називного однини середнього роду і називного множини неособово-чоловічого роду (*jedno wielkie serce* – *wielkie serca*), натомість в українській мові флексія **-е** виражає лише значення називного відмінка середнього роду. Саме тому польські студенти можуть помилково сказати *велике очі*, замість *великі очі* (пор. *wielkie oczy*). Не можна також обійти увагою форми прикметників жіночого роду, які в українській мові у родовому і давальному мають різні закінчення (*гарної, літньої погоди* – *гарній, літній погоді*), а їхні польські еквіваленти мають в обох відмінках однакове закінчення **-ej** (*ładnej letniej pogody* – *ładnej letniej pogodzie*). Подібний негативний трансфер спостерігаємо у формах орудного і місцевого відмінків прикметників чоловічого роду (*гарним літнім капелюхом* – у *гарному, літньому капелюсі*). Під впливом польської відміни, у якій в обох формах вживається синкретичне закінчення **-um**

(*ładnym letnim kapeluszem – w ładnym letnim kapeluszu*) студенти в обох відмінках помилково вживають закінченням **-им** / **-ім**, утворюючи таким чином неправильні форми місцевого відмінка: *у гарним літнім капелюсі*.

Потенційними інтерферемами є також синтетичні форми вищого степеня порівняння. В українській мові, крім суфікса **-иш-**, уживається суфікс **-іш-** (*приємніший*), якому у польській мові відповідає суфікс **-ejsz-** (*przyjemniejszy*). Звідси часто трапляються ненормативні форми *гарнійіший, темнійіший*, утворені під впливом польських форм *ładniejszy, ciemniejszy*.

ДІЄСЛОВО

В окремих випадках необхідно звертати увагу на відмінності у граматичних системах двох зіставляваних мов для уникнення не стільки помилки, скільки тзв. граматичного гальмування. Граматичним гальмуванням Ю.О. Жлуктенко називає „такий вплив граматичної системи певної мови, внаслідок якого двомовці починають уникати певних форм і моделей іншої мови. Вживання їх поступово скорочується і може навіть зовсім припинитися”³. Ю. Жлуктенко наводить приклад української складної форми майбутнього часу – *писатиму*, яка під впливом російської мови, де така форма відсутня, „вживається двомовцями все рідше і може зовсім вийти із активного арсеналу граматичних засобів цієї групи мовців [...]”⁴.

У зв'язку з цим треба звертати увагу на такі випадки міжмовних контактів, коли форми в одній із мов можуть піддаватися такому граматичному гальмуванню. Наприклад, незважаючи на те, що дієслівна парадигма в польській і українській мовах охоплює здебільшого подібні граматичні форми, треба звернути увагу на певні форми:

1. Польські студенти уникають синтетичної форми майбутнього часу *читатиму, читатимеш*, з огляду на відсутність подібної форми у польській мові;

2. Цікавим є зіставлення аналітичних форм майбутнього часу в обох мовах. В українській мові значення майбутнього часу дієслів недоконаного виду виражається за допомогою слова (*буду, будеи*) з інфінітивом (*буду читати*), а в польській мові можливі паралельні форми – допоміжне слово (*będę, będziesz*) з інфінітивом (*będę czytać*) або з формою, що співзвучна з формою минулого часу (*będę czytał*). Для українських студентів, які вивчають польську мову, ці форми будуть піддаватися граматичному гальмуванню (себто будуть частіше або виключно вживати польську форму типу *będę czytać*, за структурою спільну для обох мов), а для польських студентів, які вивчають українську мову, цей контраст буде

³ Ю.О. Жлуктенко, *Мовні контакти. Проблеми інтерлігвістики*, Київ 1966, с. 97.

⁴ Ю.О. Жлуктенко, *Мовні контакти. Проблеми інтерлігвістики*, Київ 1966, с. 98.

джерелом помилок – внаслідок інтерференції вживатимуть неправильну українську форму типу *буду читав*. Тому цю форму треба вживати якомога частіше, підбираючи відповідні вправи, включно з перекладом речень саме з польської на українську, так щоби студенти максимально часто бачили і чули цю форму.

3. До частих інтерферем належить дієслово *могти*, яке – хоча належить до недоконаного виду – не утворює аналітичної форми майбутнього часу. Це значення виражається синтетичною формою доконаного виду *змогти*. Польські студенти, часто навіть на поглибленому етапі навчання, уживають неправильну форму *буду могли*, замість *зможу* (під впливом польської форми *będę mógł*).

4. Варто також звернути увагу на дієслова, які в одній із зіставлених мов є зворотними, а в іншій їм відповідають незворотні дієслова. Пор. напр., *спішити, поспішати – spieszyć się* (окремо треба додати, що в українській мові *людина спішить* або *поспішає*, але *годинник поспішає*).

Під впливом рідної мови польські студенти припускаються різних помилок як на початковому етапі вивчення української мови – на першому курсі, де вчать переважно студенти з нульовим знанням української мови, так і на вищих курсах. Особливої уваги вимагають студенти з українських сімей, які вдома засвоїли і „назавжди” закріпили неправильний варіант, у зв'язку з чим протягом кількох років важко їх перевчити.

Приклади міжмовних розбіжностей, приклади інтерферем, які породжують різного роду помилки, треба виявити і скласти з ними вправи, повторювані відповідно часто, залежно від частотності окремих слів у мові. Вправи можуть бути різного типу. Без сумніву, треба врахувати принципи багатократного повторювання і негайного виправлення помилок, щоби студенти від самого початку не запам'ятовували неправильних форм. У таких вправах можуть бути: пропущені відповідні форми або самі закінчення; пропущена словоформа, яку треба перекласти з польської мови; завдання типу „правда–фальш”, у яких із двох форм треба вибрати одну правильну; завдання типу „виправте помилки”.

На початковому етапі можливо використовувати два перші типи вправ, натомість при поглибленому вивченні української мови, для закріплення навичок доцільні вправи типу „правда–фальш” і „виправте помилки”.

Завдяки різним тренувальним вправам з використанням словників, при їх частому повторюванні можемо зменшити силу інтерференції, що сприятиме вдосконаленню процесу вивчення української мови польськими студентами.

MORPHOLOGICAL EFFECTS OF INTERFERENCE IN THE PROCESS
OF UKRAINIAN LANGUAGE ACQUISITION BY POLES

Summary. The article discusses the phenomenon of Polish-Ukrainian interference concerning grammatical forms of nouns, adjectives and verbs. Potential interferences are the source of numerous errors in the texts produced by Polish students, not only at an early stage of teaching Ukrainian as a foreign language. Cross-linguistic contrasts can also be the reason for 'form blocking' e.g. if a certain grammatical meaning is expressed by two synonymous forms in Ukrainian, while there is only one such grammatical form in Polish.

Key words: Ukrainian as a foreign language, grammatical interference, linguistic errors